

AZ ISKOLAI SZÍNJÁTÉK ÉS A NÉPI DRAMATIKUS HAGYOMÁNYOK

Szerkesztette:

PINTÉR MÁRTA ZSUZSANNA – KILIÁN ISTVÁN

DEBRECEN, 1993

ESTERHÁZY PÁL ÉS AZ ISKOLAI SZÍNJÁTSZÁS

Az iskolai színjáték hazai és nemzetközi kutatásának középpontjában egészen a legutóbbi időkig a drámaszövegek, -szerzők és az előadások álltak. Összehasonlíthatatlanul kevesebbet tudunk az előadások kontextusáról, létrejöttének körülményeiről, feltételeiről, a nézőközönség, a szereplők és a nyomtatásban megjelent szövegek, programok olvasóinak kapcsolatrendszeréről. Az előadások egy részének nem elhanyagolható mozzanata a diákok megjutalmazása kiemelkedő színpadi és egyéb irodalmi teljesítményükért.

A diákok jutalmazása a jezsuita iskolákban általános gyakorlatnak tekinthető. E jutalmazás rendszerét, módját, kapcsolatát a színi előadással önállóan eddig nem vizsgálták. Jó lehetőséget kínál erre az a két alapítvány, amit Esterházy Pál 1675-ben hozott létre a nagyszombati és a soproni jezsuita gimnázium tanulói számára.

Esterházy Pál, az egyik legbőkezűbb 17. századi magyar főúri mecénás kapcsolata az iskolai színjátszással általában ismert,¹ jóllehet átfogóan nem értékelték. E kapcsolaton belül viszonylag kevés figyelmet kapott Esterházynak az iskolai színjátszást folyamatosan támogató tevékenysége.² Amikor a művészettörténet szociológiai, biográfiai eszközök segítségével Esterházy művészetpártolását vizsgálja,³ az irodalomtörténet számára nem lehet érdektelen az irodalmi oktatás színvonalát az iskolai színjátszás ösztönzésével emelni kívánó mecénási tevékenység bemutatása. Ez az irodalmi mecénatura ma talán kevésbé tűnik látványosnak, a korabeli hatást tekintve azonban semmivel sem kisebb jelentőségű a képzőművészeti alkotások támogatásánál. Tudatában voltak ennek a kortársak is, mert amikor a nagyszombati jezsuita rendház történetírója megörökíti az elhunyt Esterházy Pál tiszteletére emelt castrum dolorist, a nádor őket segítő tettei sorában első helyen a nagyszombati iskolai színpad felállítását, majd a diákok irodalmi teljesítménye ösztönzésére a színi előadások utolsó jeleneteként Esterházy jóvoltából annyi éven át kiosztott ajándékokat (praemia) említi meg.⁴

1 Juharos, 1833. 18.; Staud, 1977b. 279.

2 Juharos, 1933. 47., 51., 79.; *Angyal*, 1939b. 149–151.; *Bárdos*, 1984. 327.

3 Galavics, 1988. 136–161.

4 *Annae* ... 17r.

niatemplom udvarán 1640-ben bemutatott, jezsuita erényeket ábrázoló élőképeket Esterházy Miklós udvari zenészeinek kölcsönadásával tette fényesebbé.¹⁹ Esterházy Pál az ő példáját követte,²⁰ amikor felnőttként iskolai színpadi előadásokon vett részt, azok legjobb szereplőit alapítványi ajándékkal jutalmazta, s zenészeit ilyen célra kölcsönadta.

Több jel utal azonban arra, hogy Esterházy Pál nem csupán a családi hagyományt folytatta, nem csak a saját korában elvárt, neveltetésének megfelelő főúri mentalitást követte, amikor színpadkedvelő és -támogató tevékenységét kifejtette. Túl azon, hogy a 17. századi főrangúak élete általában is telítve volt reprezentációs, teátrális elemekkel, Esterházy úgy élt, olyan megnyilvánulásai voltak, melyek azt jelzik, hogy önmagát, mint élete főszereplőjét egy valóságos vagy elképzelt közön-séggel való kölcsönhatásban értelmezte. Amikor Vargyassi András, köszegi városi plébános 1713. május 16-án a kismartoni ferences templomban elbűcsúztatja az allegorikusan Sol Mysticus-nak nevezett nádort, „fektében-is csudálatos”-nak mondja, többek között a következő „szép lelki föld indulás” miatt: „halála előtt nem igen sokkal, meg-látogatván azon koporsót, a melyben feküendő vala, meg-halván, belé feküék abban mások láttára nagy vigan, ... és fektében e szókat mondgya vala: Haec requies mea in saeculum saeculi...”²¹ Ez a jelenet színpadi életkép benyomását kelti, s Vargyassinak, az élő kortársnak sem volt mindennapos, hiszen „csudás dol-log”-nak nevezi. Esterházy előre rendelkezett arról is, hogy koporsójában hogyan helyezték el: „koporsóban fektében-is, egyenes szemmel nézi azt a Bóoldogságos Szűz képét, a kit belől a koporsónak födelén orczájának arányában igen szépen ki-irattatott vala még éltében, hogy hólta után-is ... szemlélye annak ábrázattyát”.²²

Amikor 1683-ban a török Bécsset veszélyeztette, Esterházy a két lorettói Mária-kultuszterület Fraknó várában helyezte biztonságba, majd a veszély elmúltával visszavitte.²³ Ebben és más, általa szervezett – például a máriacelli – körmenetekben és zarándoklatokban mindig megtalálta azt a szerepet, melyben a legjobban magára tudta vonni a résztvevők figyelmét.²⁴ Ezt a tulajdonságát és igényét foglalja össze a „vivat in saeculari orbis teatro” gondolatban Kontor István soproni plébános az 1713. május 15-én Esterházy Pál kismartoni castrum dolorisánál tartott halotti beszédében. Ezt a castrum dolorist, melynek ábrázolásával együtt több élőképe, illetve

19 *Staud*, II. 1986. 137.

20 Esterházy Miklós nem látta színpadon szerepelni fiát. Esterházy Pál azonban 1682-ben Sopronban megnézte Mihály fiát a Victoria contra gentem cumanorum c. iskolai színjáték szereplőjeként és ez az egykorú forrás szerint „est magna cum satisfactione Celsissimi Principis”. *Historia ... Sopronien-sis*, I. 344.

21 *Vargyassi*, 1713. 15.

22 *Vargyassi*, 1713. 15–16.

23 „... azon két szent Képet jószágibul szép rendes átitatossággal fel-készült embereinek nagy számú kéréső seregei között, maga-is mindenütt a sz. Képek mellett gyalog járván devotizálván, vitte, és tette azokat az ő szokott helyekre ...” *Vargyassi*, 1713. 15.

24 Esterházy máriacelli zarándoklatairól bővebben: Tüskés-Knapp, 1990. 17–18.

párhuzama ismert, Esterházy színpadiasság-kedvelése egyik megnyilvánulásaként is felfoghatjuk.²⁵ (1–3. kép)

Az Esterházy által a lanzendorfi kálvária mintájára építtetett kismartoni kálvária jelenetei élőkép sorozatban mutatják be a passiót.²⁶ Ez a nagyszabású, részleteiben is színpadi hatású, több szinten elrendezett együttes az egykorú nézőre nagy hatást gyakorolt.²⁷ Ugyanez a fokozott láttatásra törekvés nyilvánul meg az író Esterházy Pál műveinek heroizmusában, realizmusában, érzékletességében, pontos kifejezésre törekvésében és illusztrációs anyagában.²⁸

Színpadi mecénásságának kialakulására ösztönzően hatottak a bécsi udvarban szerzett színi élményei. Itt a jezsuita színjátékban az iskolai növendékeken kívül hivatásos előadók is felléptek.²⁹ Ezeknek a daraboknak a nézőközönségéhez a császári udvar és az ott időző főurak, főpapok is hozzátartoztak. Esterházy rendszeresen részt vett ezeken az előadásokon, beszámolt róluk feleségének írt leveleiben, s például az 1662. február 23-án kelt levele mellékleteként két olasz nyelvű szöveggönyvet küldött Kismartonba. Ferenc öccsét 1667. december 21-én azért hívta Bécsbe, hogy ő is megnézze „az nagy híres comedia”-t.³⁰ A Bécsben beszerzett szöveggönyveket később is tanulmányozhatta, korabeli használatukra több jel utal.³¹

Esterházy Pál kezdetben Miklós nádorhoz hasonlóan csak esetenként mecénálta a színi előadásokat. Alkalmi adományai elsősorban a soproni és a nagyszombati kollégiumhoz kapcsolódtak, s részben az iskolai színjátszás fényét, részben háttérbázisának (jelmezek, színpad) színvonalát emelték. Nagyszombati színjátzó évei után először 1654-ben szólnak a források arról, hogy Esterházy Nádasdy Ferencsel és más előkelő urakkal együtt részt vesz a soproni Szt. Ignác napi ünnepségen, ahol ké-

25 Kontor, 1713. D1/a. A beszédet Johannes Ulrich Biberger hét mezzotinto lapból álló metszetsorozata díszíti. Ennek első lapja a kismartoni castrum doloris-t ábrázolja a gyászolókkal. A további hat lapon tizenkét embléma, két címer és a hercegi kalap idézi fel Esterházy Pál életét. Ezek a kismartoni castrum doloris kiegészítő, díszlet jellegű részei voltak. (1. kép) Ugyancsak tizenkét embléma-kép járult például Ferdinandus Nolthaeus bécsi főpap 1712-es castrum doloris-ához. Übelpacher, 1712. címlapelölések. (2. kép) Ezt Esterházy Pál még ismerhette. A kismartoni castrum doloris-ról készült metszetet Galavics Géza közli. A lapot Vargyassi Sol mysticus-ához köti, s a sorozat négy tagját említi. Galavics, 1986. 105. kép, 149., 279. jegyzet. Vö. Galavics, 1988. 158., 30. kép, 159. 1. jegyzet. Petrik Géza Kontor Encomiumához és Vargyassi Sol mysticus-ához egyaránt hat-hat metszetet köt. Petrik, II. 1890. 441.; Petrik, III. 1891. 748. Vö. továbbá Andreas Geyer Keresztély Ágost esztergomi érsek castrum doloris-át ábrázoló, 1725-ben Pozsonyban megjelent rézmetszetét. Authentische ... 1725. a nyomtatványba kötve. (3. kép)

26 A stációk közül különösen a 2–9-et jellemzi a teátrális modor. A színpadi hatást a kifestett, faragott kőalakok körül művészien elrendezett díszlet-jellegű háttér fokozza. Alapkövét 1701-ben tették le, ekkor a tervek már készek voltak, s azokat Esterházy Pál jóváhagyta. Vö. Schmeller–Kitt, 1980². 87–88.

27 „... áitatósság indító, a bűn fagya által meg-keményedett szíveket Urunk keserves kínnya, és halála eleven emlékezete által poenenciára, és üdvösségre meg-lágyító sok ezerekből álló Kis-martoni Kálvária (kinek kevés mássát mutattya Európa)... Vargyassi, 1713. 10.

28 Vö. Angyal, 1939a. 350–351.; Semmelweis, 1961. 32–42.

29 Pukánszky, 1926. 337.

30 Harich, 1959. 5–6.

31 Angyal, 1939a. 362.

sőbb többé-kevésbé rendszeres nézője lesz az előadásoknak.³² Ekkor 19 éves. 1664-ben úrnapja nyolcadán, 1666-ban úrnapján és 1667-ben ismét úrnapja körül a soproni jezsuita szervezésű körmenet és az ehhez kapcsolódó élőképek pompáját és hangulatát emeli „ad plausum Catholicorum” azzal, hogy udvari zenészeit kölcsönadja.³³ Ezek az adatok egyben színjátékpártolásának első példái. 1675-ben ugyanitt más előkelőkkel együtt megnézi a Szt. Ignác-napi tanévzáró előadást.³⁴

1670-ben Nagyszombatban generálisként egy ismeretlen című előadást néz meg Ferenc öccse, Draskovich Miklós, Erdődy Kristóf és más bárók társaságában. Praemiát ekkor nem ő osztott az előadóknak.³⁵ Tizenkilenc év elteltével, 1689-ben a nagyszombati jezsuita színjátszást a mintegy száz arany értékű új színházi jelmeztár adományozásával támogatja.³⁶ Ugyanitt 1691-ben kétezer forintot adott az egyetem nagy auditoriuma, az Aula Academica átalakítására.³⁷ Az átépítés után, mely a nézőtérrel megfelelő ülőhelyek és színpad kialakításából állt, ezt hívták Theatrum Academicumnak, theatrum magnumnak vagy theatrum maiusnak, s az igényesebb előadásokat itt mutatták be.³⁸ 1692-ben a nádor további ezer forintot adott ennek a térnek a méltó felszerelésére.³⁹ Minderre Esterházyt a bécsi jezsuita színház látványa ösztönözhetette, s a felismerés, hogy megfelelő színpad és dekoráció hiányában a legjobb előadás értéke is csökken. Ezen a színpadon az első előadást hálából 1693-ban Esterházy jelenlétében mutatták be, mely egy Coriolanus előadás volt.⁴⁰ 1696-ban a színpadi pompa további növelésére Esterházy drága velencei színi ruhákat ajándékozott a nagyszombati jezsuitáknak.⁴¹

A nagyszombatihoz hasonló adatsor a színpad és a kellékek bővítésére Sopronból nem áll rendelkezésre.⁴² Ilyen adomány itt valószínűleg nem is volt, mivel Sopronban elsősorban a jezsuita épületegyüttes felépítésére kellett fordítani a pénzt, s

32 *Staud*, II. 1986. 141.; *Historia ... Soproniensis*, I. 141.

33 *Staud*, II. 1986. 143–144.; *Historia ... Soproniensis*, I. 206., 213. Esterházy 1666-ban ekkor keresztelteti a soproni jezsuitáknál egyik gyermekét, így valószínűleg maga is jelen volt az úrnapi ünnepségen. *Historia ... Soproniensis*, I. 206.

34 *Historia ... Soproniensis*, I. 291.

35 *Acta ... III*. 190.

36 *Acta ... III*. 55.

37 *Staud*, I. 1984. 113.; *Acta ... III*. 92.; *Tolnay*, 1728. 58–59.

38 *Tolnay*, 1728. 60. Egy kisebb, előadásra alkalmas másik színpad is létezett Nagyszombatban, ezt auditorium minus-nak hívták. *Acta ... III*. 165. (1695).

39 *Kazy*, 1737. 160.

40 *Acta ... III*. 126–127. Ezt eddig a forrásközlések és az irodalom nem tartotta számon. Egy későbbi forrás, s ennek nyomán az irodalom az 1695-ös *Pietas vindex ... c.* előadáshoz köti a színpad felszentelését. *Tolnay*, 1728. 63–64. Ennek kapcsán az egykorú forrás megjegyezte, hogy a színpadi ragyogást a változatos színhelyek és a művészi festett színpalak biztosították. A darab és a díszletek az előkelő nézők körében nagy tetszést arattak, hercegnek pedig mindez elégtétellel szolgált. *Acta ... III*. 127.

41 *Tolnay*, 1728. 64.; *Staud*, I. 1984. 117. Ez a felszerelés már megfelelő lehetett, mivel további átépítésre, alkalmi segítségre Esterházy Pál haláláig nincs nyom.

42 *Staud Géza* is hiányolta ezeket az adatokat. Szerinte az Esterházy Pál-féle alapítványból fedezhették az ezirányú szükségleteket. Ez azonban téves feltételezés, mivel az alaptőke évi kamata csak 60 forint volt, s ezt Esterházy életében a diákok jutalmazására fordították. *Staud*, 1977a. 15.

erre a célra Esterházy is bőven juttatott.⁴³ Erre utal, hogy 1729-ben a soproni jezsuiták a gimnázium részére nyilvános színi előadások tartására alkalmas színpad építését kérik Sopron megye előjáróitól. A megye 1729. július 20-án kelt válasza szerint háromszáz forintot adott erre a célra.⁴⁴

Esterházy föltehetően másutt is segítette adományaival a diákok iskolai színjátzását. Erre következtethetünk például abból, hogy 1700-ban Pozsonyban a jezsuita növendékek egy üdvözlő jelenetet (scenula) mutattak be tiszteletére az Esterházy családról.⁴⁵

Esterházy halála tíz éves évfordulóján Nagyszombatban az alapítványtól függetlenül életképeket adtak elő, melyek az egyetem jötevőit mutatták be. A szükségzavú feljegyzés szerint 1723-ban II. Rudolf császár, Pázmány Péter, Esterházy Miklós, Lippay György és Pálffy Ferdinánd mellett Esterházy Pált is színre vitték, s az előadás után Leonardus Lessius egyik művét osztották szét ajándékként.⁴⁶

Az alapítványok létrejöne

Az iskolai színjátzást Európában mindenütt elősegítették az előkelő személyek adományai. Ezek egy-egy iskolai színpadhoz vagy egy-egy előadáshoz kapcsolódtak. Az adományok kétfélek: vagy az előadókat ösztönözték vele a jobb teljesítményre, vagy pedig a színi kellékeket, jelmezeket és az előadás programjának kiadási költségeit fizették ki belőle. A praemiának nevezett adományokkal, melyekkel a továbbiakban foglalkozunk, alkalmilag vagy folyamatosan jutalmazták az előadók, illetve az irodalmi tárgyak tanulói közül a legjobbakat. Esetenként ebből nyomtathatták ki az előadás programját, melyhez néha a megjutalmazottak névsorát is mellékeltek.⁴⁷ Az alkalmi jellegű praemium-osztás a 17–18. században általános gyakorlat volt. Megnevezésekor például a leobeni vagy a bécsi jezsuita gimnáziumban ugyanazzal a nyelvi fordulattal éltek, mint Magyarországon.⁴⁸ Ennél ritkábban fordult elő, hogy ugyanaz a jóakaró, ugyanazon a helyen rendszeresen adott jutalmat, s még ennél is

43 Schwartz von Megyes, 1935. 58–70. Ilyen adományra nagy szükség lehetett, mert 1700-ban a soproni jezsuiták részére némely magukat megnevezni nem kívánók színi ruhákra mintegy 3000 rajnai forintot költöttek. *Historia ... Soproniensis*, II. 34v–35r.

44 Collegium Coproniense. (A helyi...) (1729. július 20.) 14–15.

45 *Staud*, I. 1984. 385.

46 *Annuae ... 107v*. Az ajándékkönyv leírása és példányjelzése: Lessius, Leonardus: *Consultatio quae fides, et religio sit capessenda*. Tyrnaviae, 1723. BEK 015223

47 Előfordul, hogy az előadáshoz kapcsolódóan nem osztanak jutalmat, s csak a nyomtatott program költségeit fizeti a mecénás. Ezt nem nevezik praemiumnak, hanem egyszerűen a kiadvány mecénásának ajánlják a nyomtatványt. *Pl. Utriusque ...* (1730).

48 Leoben, 1694: „... dum in Palaestra litteraria bene meritis praemia largiretur.” *Poena ...*, 1694. címlap. A mecénás Adalbert, admonti apát volt.; Bécs, 1730: „... bene meritis in arena Litteraria victoribus proemis decernerentur.” *Theodovaldus ...*, (1730.) címlap. A mecénás VI. Károly császár volt.; Esztergom, 1722; „... bene meritis in arena Litteraria Victoribus proemia decernerentur.” *Verae ...*, 1722. címlap. A mecénás Sztankay Zsigmond, Sáros megye szolgabírája volt.; Eger, 1754: „Midőn Tudományos ezen Kegyelmes méltóság jeles ajándékokkal méltóztatta vala ...” *Constantinus ...*, 1754. címlap. A mecénás Barkóczy Ferenc, Heves és Külső-Szolnok megye főispánja volt.

ritkább, amikor a mecénás a halála utáni időre előre gondoskodott a folyamatos praemium-osztásról. Az egyik legkorábbi adatsor rendszeres jutalomosztásra Magyarországon a szepeskáptalani jezsuita gimnáziumhoz kapcsolódik. Itt az iskola megnyitására is jelentős összeggel hozzájáruló gróf Csáky István, szepesi főispán 1648-ban, 1649-ben és 1654-ben osztatott jutalmat.⁴⁹ Ugyanitt 1649-ben és 1650-ben Lelőczy Tarnóczy Mátyás, szepesi prépost és csanádi püspök díjazza az előadókat, s mindkét mecénás minden egyes alkalommal a programot is kinyomtatta.⁵⁰ Esetenként nem egyetlen személy, hanem a vármegyei előjáróság biztosította a jutalmat. Így például a trencsényi jezsuita gimnázium érdemes tanulóinak a Trencsén megyei előjáróság nevében 1724-ben a trencsényi Pallas geniusa osztotta a jutalmat.⁵¹

Mindezek mellett is egyedülállónak tűnik Esterházy Pál gondolata, amely szerint a diákokat folyamatosan jobb teljesítményre ösztönző alapítványokat tett, s hosszú időre – szándéka szerint elvileg örökre – megoldotta a praemium-osztás gondját.⁵² Esterházy élete két jelentős színhelyén, Nagyszombatban és Sopronban 1675-ben tett a jezsuita gimnáziumok tanulóifjúsága irodalmi teljesítménye ösztönzésére ezer-ezer forint tőkével egy-egy alapítványt.⁵³ A fundatiót rögzítő eredeti okirat egyik helyről sem maradt fenn. A nagyszombatinak rövid, kivonatos másolata áll rendelkezésre. Eszerint 1675. január 25-én Esterházy ezer rajnai forinttal alapítványt tett a nagyszombati egyetem javára. Ennek az összegnek az évi kamatát a diákoknak ajándékként (praemium) kívánta juttatni, s egyben kötelezte az ifjúságot, hogy halála után évente halála napján miseáldozatot ajánljanak fel érte.⁵⁴ A rendház történetírója szerint az évi szétosztható kamat száz forint volt.⁵⁵ Az egyetem történetírója Esterházy szándékát azzal indokolta, nem akarta, hogy mecénás hiánya miatt a múzsák ellankadjanak. Tőle megtudjuk azt is, hogy az alapítványi tőkét szabad kézzel adta.⁵⁶ Az alapítványból először természetesen csak 1676-ban osztot-

49 Az előadásokról I. *Staud*, I. 1984. 454–459. Az 1648-as *Apollo coelis redditus, seu S. Stephanus Protomartyr ... c.* előadás nyomtatott programjának (Lőcse, 1648) egy olyan példányát őrzi a BEKK (RMK II. 100), mely az egyik szereplőé, az Apollót alakító Csáky István poéta diáké, a mecénás fiáé volt, aki egy latin nyelvű verset írt a program előzéklapjára.

50 L.: *Staud*, I. 1984. 455–467. A programok címléírását közli *Staud*, I. 1984. 454–459.

51 A jutalmazás a *Nobile hyperduliae Marianae praemium c.* darabhoz járult. *Staud*, II. 1986. 281–282.

52 „... sunt ... praemia ex perpetua munificentia Celsissimi S. R. I. Principis Pauli Esterhazi.” *Historia ... Soproniensis*, III. 60.

53 Ugyanígy páros alapítványt tett Esterházy a Szeplőtelen fogantatás megünneplésére és az ekkor mondott ünnepi beszédek kinyomatására Nagyszombatban (Hermann–Artner, 1938. 16.) és Sopronban (*Collegium Soproniense*. fasc. 8–9.).

54 *Collegium Tyrnaviense*. Fasc. 2. Nr. 30.

55 *Acta ... II.* 248.

56 *Kazy*, 1737. 142.

tak ajándékot, de Esterházy már 1675-ben is gondoskodott a szorgalmas tanulók irodalmi díjazásáról.⁵⁷ 1676-ban, az első alapítványi díjkiosztás leírásakor az alapítót a legbőkezűbb mecénásnak (moecenas munificentissimus) nevezték, az 1696-os év kapcsán pedig megnyugvással írták, hogy az irodalmi küzdőtéren a győztesek már nem áhítoznak úgy, mint régen a mecénás után, mert ezt Esterházy személye betölti.⁵⁸ Ezzel az alapítvánnyal a diákokat jutalmazták, s téves az a korábbi elképzelés, amely szerint a költséges kellékeket, díszleteket és jelmezeket ebből fizették volna.⁵⁹

Sopronban 1675 körül Esterházy hasonló alapítványt hívott életre. Az alapítólévelnek innen még a másolata sem maradt fenn, de a historia domus bejegyzéséből tudjuk, hogy 1676-ban az irodalomban kiváló díjazására Esterházy Pál jóvoltából olyan alaptőke áll rendelkezésre, melynek évi kamata hetven forint.⁶⁰ Ebben az évben színelőadásról nincs tudomásunk, s arról sem, hogy a fenti összeget kiosztották volna. Valószínű azonban, hogy az évi kamat összegét ilyen pontosan csak egy már korábbi alapítású foundationál lehetett tudni. Az 1677-es év az első, amikor biztosan az alapítványból osztottak ajándékot.⁶¹ A soproni historia domus 1679-es feljegyzése szerint ezer forint tőke áll rendelkezésre örök időkre ilyen célra.⁶² Ezt az alapítványt először 1681-ben említik fundatióként.⁶³

Az alapítványok működése, a jutalmazás módja

Esterházy Pál mindkét alapítványának működése közel száz éven át folyamatosnak tekinthető. Az 1773-as évről vonatkozó feljegyzések Nagyszombatban és Sopronban is részben hiányosak, részben csak névsort közölnek. Mivel mindkét helyen 1772-ben osztottak utólag a színelőadás után alapítványi ajándékot, 1772-vel lezártnak tekinthető a két alapítvány létezése. Nagyszombatban az 1675–1772 közötti 98 év anyagát vizsgáljuk, Sopronban 1677-től 1772-ig 96 év anyagát tekintjük át.

57 Tolvay, 1728. 28–29.

58 1676-ban a Salamon regnans c. előadáshoz kapcsolódott a díjkiosztás. Acta ... II. 260; Acta ... III. 196.

59 Juharos, 1933. 18.

60 Historia ... I. 296. Bárdos Kornél szerint 1675-ben Esterházy Pál praemia-t osztott a Szt. Ignác napi színelőadás után, 1676-ban pedig ugyanilyen célra alapítványt hozott létre. Bárdos, 1984. 225. Ez téves, mivel 1675-ben nem Esterházy Pál a gratus moecenas, hanem Draskovich Miklós, a soproni S. J. kollégium alapítójának unokaöccse. Ekkor Esterházy Pál vele és Kéry Ferencsel együtt csak nézője az előadásnak. 1676-ban pedig nincs olyan bejegyzés, mely szerint Esterházy az alapítványt ekkor hozta volna létre. Historia ... Soproniensis, I. 291., 296.; Vö. még Csatkai, 1936. 268.

61 Historia ... Soproniensis, I. 304.

62 Historia ... Soproniensis, I. 321.

63 Historia ... Soproniensis I. 334.

Évente mindkét helyen elvileg egy-egy, ajándékosztással egybekötött alapítványi előadással számolhatunk.

Az eddigi forrásfeltárások nem közöltek minden adatot az előadásokkal kapcsolatban.⁶⁴ Így a két alapítvány teljes anyagának összeállításához újra át kellett tekinteni a kéziratos és nyomtatott forrásokat. Ez nem csak a praemiák vonatkozásában volt hasznos, mert esetenként olyan előadások és nyomtatott programok is előkerültek, amelyek eddig elkerülték a kutatás figyelmét. A forrásfeltárás során csak a bizonyosan az egyik vagy másik alapítványhoz kapcsolódó előadásokat vettük számításba. Ezért különböző okok miatt a fenti időszakban Nagyszombatból 32 év, Sopronból 52 év anyaga nem vizsgálható, ami Nagyszombatban a vonatkozó évek 33, Sopronban 55 százalékát érinti. Miért tekintjük mégis folyamatosnak az alapítványok működését? Részben a releváns évek egyenletes szóródása miatt, részben mert a hiányzó évekre magyarázatot kapunk, ha a hiány okát megvizsgáljuk.

Nagyszombatban három évben a pestis és a járványveszély, két-két évben a bizonytalan közállapotok, illetve az átépítési munkák miatt szüneteltek az előadások.⁶⁵ A további 25 évre vonatkozóan a forrásokban nincs biztosan értékelhető bejegyzés. Ezek az évek nagyjából egyenletesen oszlanak meg Esterházy életében (11) és halála után (14). Sopronban öt évben a pestis és járványveszély, négy évben a bizonytalan közállapotok akadályozták az előadások megtartását.⁶⁶ Csak négy olyan évről tudunk, amikor biztosan nem osztottak jutalmat az Esterházy-féle alapítványból.⁶⁷ Az így fennmaradó 39 évről a rendelkezésre álló adatokból nem dönthető el, hogy osztottak-e alapítványi ajándékot. Mivel ebből 35 év az Esterházy halála utáni időszakra esik,⁶⁸ a soproni adatok az 1713 utáni időszakot tekintve csak 37 százalékban értékelhetők.

64 Jablonkay, 1927.; Juharos, 1933.; Takács, 1937.; Staud, I–III. 1984–1988.

65 Pestis és járványveszély: 1679, 1680, 1739. Acta ... II. 292., 304.; Annuae. ... 231r.; Bizonytalan közállapotok: 1682, 1704. Acta ... II. 322., Acta ... III. 320–321.; Átépítési munkák: 1691, 1692. Acta ... III. 92., 107.

66 Pestis és járványveszély: 1678, 1680, 1683, 1704, 1714. Historia ... Soproniensis, I. 308., 322., 355.; Uott II. 52r., 79–81v.; Bizonytalan közállapotok: 1684, 1705, 1709, 1711. Uott I. 372. II. 55v., 66v., 72r.

67 1715, 1720, 1732, 1735 Historia ... Soproniensis, II. 84r–v., 102v., 137r., 145v.

68 Az 1743-ban előadott Castor és Pollux c. előadásról sem derült ki egyértelműen, hogy ekkor az Esterházy-féle alapítványból osztottak-e jutalmat. Bárdos szerint mivel „a mű utolsó tételében az Esterházyak mecénási tevékenységére nyílt utalás olvasható”, ebből osztottak jutalmat, s ezt az Esterházy család tagja adta át. Bárdos, 1989. 89. Ez a következtetés kétszeresen is téves, mivel egyrészt Esterházy Pál, vagy családtagja, mégha jelen volt is az előadáson, személyesen sohasem, csak az őt megszemélyesítő Genius révén osztott jutalmat. Másrészt nincs adat arra, hogy Esterházy Pál halála után családtagja az ő alapítványából jutalmat osztott volna. Amikor 1713 után Esterházy családtag jutalmat osztott Sopronban, akkor azt a maga nevében tette. Pl.: 1715, 1720, 1735: Esterházy Mihály osztott jutalmat. Historia ... Soproniensis, II. 84r–v., 102v., 145v.; 1732: Esterházy János osztott jutalmat. Historia ... Soproniensis, II. 137r.

A díjak kiosztása Nagyszombatban és Sopronban is lényegében hasonló módon ment végbe Esterházy életében és a halála utáni időszakban. A kéziratok források a legtöbb esetben mindkét helyen egyszerűen csak megemlítik a díjkiosztás tényét, s általában ugyanazzal vagy hasonló nyelvi kifejezéssel élnek.⁶⁹ Ennek oka az lehet, hogy a jutalmazás csaknem évente ismétlődött, részletezését feleslegesnek vélték. Néhány esetben azonban bővebb a feljegyzés. Így például megtudjuk, hogy a praemium-osztásra az előadás végén került sor, s néhány alkalommal Esterházy jelenlétében adták át a jutalmakat. Míg Nagyszombatban a mecénás csak esetenként tekintette meg az előadásokat (pl. 1683, 1693, 1700), Sopronban 1677–1702 között szinte minden évben jelen volt, és az előadás napját, Szt. Ignác ünnepét általában a jezsuitáknál töltötte el, a nap ünnepi rendjéhez alkalmazkodva.

Az eddigi szakirodalom csak érintőlegesen foglalkozott a díjkiosztással,⁷⁰ jóllehet ez a programokban és a drámaszövegekben az előadás részeként szerepel. Az Esterházy nádorrá választása tiszteletére 1681-ben Sopronban előadott *Christiana fortitudo* c. zenés darab programja szerint a prologus első részében a színjátékot a mecénás *geniusa* nyitja meg, s az előadást a *genius* a mecénásnak ajánlja. S amikor az epilógusban a *Hít* diadalmenetet tart, a mecénás bőkezűsége a „Griff” (azaz Esterházy) kincseiből jutalmat ajánl fel az arra érdemes ifjúságnak.⁷¹ Így ez a két, szorosan a mecénáshoz kötődő mozzanat mintegy keretbe foglalja az előadást, a mecénást *actor*-ként szerepelteti, s egyértelműen tanúsítja, hogy a praemium-osztás nemcsak az előadásnak, hanem a darabnak is része volt.⁷² Az 1697-ben Nagyszombatban előadott *Triumphus Innocentiae seu Abagarus Rex* c. darab prologusában nincs utalás Esterházy Pálra, az epilógusban azonban megemlítik a „szeretett herceget”, akinek az alapítványából ekkor jutalmat osztottak.⁷³ Az 1708-ban ugyanitt előadott *Hungaria tertio Christiana, seu Bela Rex* c. darabban a prologusban fellépett az Esterházy Pált megszemélyesítő mecénás *Geniusa*, aki a keresztény jámborság békés napjait ígéri Magyarországon. Az epilógusban a *Pallas Tyrnaviensis* a vitézség és az állhatatosság babérait (azaz a praemiát) osztja szét, s hívja a mecénás *geniusát*, akinek köszönetet mondanak. Az előadásban Esterházy *geniusát* Dei-

69 „Distributa deinde Juventutis de Veteris bene merita proemia, quae consveta munificentia Celsissimo S. R. Impery Principis et Regni Ungariae Palatini Pauli Esterhazi de Galantha etc.” Acta ... III. 212.; „... dum posthuma Cels. S. R. I. Principis Pauli Esterhazi munificentia in bene de re Literaria meritis praemia distributa sunt ...” Historia ... Soproniensis, III. 35.

70 Nagy, 1883. 313.

71 A darab programjának kétnyelvű szövegét az értelmezéssel együtt Angyal Endre közölte. Angyal, 1939b. 144–153.

72 A Nagyszombatban 1695-ben előadott *Pietas vindex* ... c. darab magyar nyelvű programjának epilógusát, az ajándékosztó jelenetet közli Rupp, 1892. 107.

73 Székely, 1697. 59. A drámaszöveg nyomtatott kiadásának egy példányában (BEKK RMK II. 428:2) ezt a részt egy József nevű hercegre javították valószínűleg a 18. században.

rer János principista alakította, s az ország előjáróinak szerepében az ekkor itt tanuló Esterházy István és a poéta Esterházy Sándor is fellépett.⁷⁴

Az 1719-es nagyszombati *Ambitio vindicta sive Stilico c.* előadásban a kétnyelvű program szerint a mecénást nem személyesítették meg. Az epilógusban az ajándékozás a következőképpen történt: „Astraea, és Pietas örvendetes éneket énekelnek a Császári Geniusnak, hogy Mársnak, Nagyra Vágyodásnak, és Csalárdságnak fegyverit (!) öszsze törvén diadalmassan járt. Végtére Pallas Bökezőséggel és Erdemmel ki jó, (ti. az ajándékokkal) és a Méltóságos Fejedelemnek Esterházi Pálnak régi őss Czimeréből rósákat szakasztván Cedrus fákra függeszti, mellyel a Méltóságos Fami-liának örök fen maradását jövendöli.”⁷⁵ Itt tehát a mecénás *geniusa* helyett a császári *genius* tűnik föl, s mivel a mecénás már halott, neki nem mondanak köszönetet, ehelyett a mecénás családjának jövőjét, fennmaradását nyilvánítják ki.

Az 1725-ös Jarmericus előadás végén a latin, magyar és német nyelvű program epilógusa szerint ehhez hasonló jelenet zajlott. Itt a jutalmat elnyertek a néhai mecénásnak hálát adtak: „A Nagy-Szombati Pallas pedig, avagy a Böltességnek Isten Aszszonya a kegyetlenségnek sántzát a bődög emlékezetű ... Esterházi Pál ... bő kezüségének emlékeztető épületévé változtattya. Kinekis mind örökös jó tévő Urának illendő hállákat adván, az Iskolabéli hartzokban gyözedelmeskedő iffiak érdek szerint meg jutalmaztatnak.”⁷⁶

1727-ben Nagyszombatban Jób Gábornak a Nikápolynál elesett legendás emlékü Esterházy Györgyről szóló darabjához kapcsolódott a *praemium-osztás*. Az epilógus végső jelenetében a nagyszombati Pallas diadalszekéren érkezik meg, hálát ad a mecénásnak, majd a díjkiosztás következik. A teljes latin drámaszöveg rendelke-

74 *Hungaria ...*, 1708. A1/b., A3/b., A4/a–b.

75 *Ambitio ...*, 1719. A4/a.

76 *Hymenaeus ...*, 1725. C1/b.; Ebben az évben az ajándékok közül huszonkettőt a nagyszombati Mária-szemináriumhoz tartozó diákok kaptak, s ezeket a díjakat „Mária lábaihoz helyezték el”, azaz felajánlották neki. *Annuae ...* 123r.

zésre áll, a fenti jelenetet énekkel adták elő.⁷⁷ Ennek tanúsága szerint a jutalmazási jelenet egybeépül a darab befejező mozzanatával, s ez az összefonódás bizonyítja, hogy a darab egységéhez ez is hozzátartozott.

Az 1730-as Arsinoe c. előadás epilógusában a Jarmericus ajándékozási jelenetéhez hasonlóan a Pallas Tyrnaviensis jutalmat oszt szét a diákoknak, Esterházy Pálnak „haladásra emlékeztető épületett allit fel”, majd a mecénást csillaghoz hasonlítja és „Magyar-Országnak meg-mutattya”.⁷⁸ 1731-ben a Svehla c. előadás epilógusa csak annyit mond, hogy a Pallas Tyrnaviensis kiosztja az évi praemiumot.⁷⁹ Sopronban a Pallas Soproniensis osztja a jutalmakat.⁸⁰

Összegezve az eddigieket: az utalás a praemium-osztásra, a mecénásságra általában már a prologusban elhangzik, majd az epilógusban – részben változó, de visszatérő motívumokkal, szorosan összekapcsolódva a darab végkifejletével – az ajándékozási jelenet következik. Ha mégis különbséget akarunk fellelni a praemium-osztást illetően, ezt abban találhatjuk meg, hogy a mecénás Esterházyt életében egy genius révén általában megszemélyesítették, s a prologusban és az epilógusban felléptették. Ezt esetenként ő maga, mint néző (pl. Sopron, 1681) is élvezhette.⁸¹ Halála után erre a megoldásra nem találtunk példát. Mindössze egyszer találkoztunk azzal, hogy az előadás hatása alatt a nézők közül valaki beleszólt az alapítványi díjak odaítélésébe. Sopronban 1751-ben a Felicianus c. drámát megtekintette az Esterházy család is. József herceg özvegyének, Gileis Mária Octaviának annyira tetszett unokájának, az ekkor tíz éves Miklósnak a szereplése, hogy számára ünnepi alapítványi ajándékot kívánt.⁸²

77 „*Dii omnes. Fidelitas tuae aedes / Galantha sit, et sedes, / In qua te honorari / Volumus, ac celebrari. / Pallas Tyrnavien. rec. / Liceat et mihi, vos inter / majora Numina comparare, / Et inceptam a vobis laetitiam augere. / Celebrastis in Fidelitate / Georgium Eszterhazium / Ob sanguinem liberaliter profusum: / Celebrabo Ego Ejusdem Familiae / Paulum Principem, olim Regni Palatinum, / Ob liberalem in Musas animum. / Aria. / Liberales Pauli manes / Grata vobis hic sto: / Immortales vobis grates, / Pio ore nunc do: / In acceptis studiorum / Vobis fertus hic flos, / Qui habetis, praemiorum / Quia urget plus dos. / Liberalis Deus vobis / Super astra jam sit: / Quia multum boni nobis / Dono vestro hic sit. / Recitativo. / Date et hoc superi, / Ut Principes Eszterhazy / Ubique florescant, aeternitati accrescant. / Omnes. / Eszterhazi vive Stemma, / Hungarorum magna spes: / Eris mundo laudum Thema, / Uti nobis nunc es. / Vive! / Vive!” / Job, 1727. 68–69.*

78 *Világhi*, 1730. C3/a.

79 *Svehla*, 1731. A2/b.

80 *Historia ... Soproniensis*, III. 88. 1769-ben a Javangus c. előadás végén.

81 *Historia ... Soproniensis*, I. 334.; *Angyal*, 1939b. 144–153.; Konkrét leírást nem találtunk arra vonatkozóan, amit hivatkozás nélkül Nagy Sándor ír le, hogy a „... kitüntetett ifjak ... dob és trombita riadozása mellett léptek elő, a jutalmat felveendőék.” *Nagy*, 1883. 313.

82 *Historia ... Soproniensis*, II. 207r.

Arra a kérdésre, hogy mi volt a praemium, a források egyértelműen választ adnak. Az alapítványok tőkájének évi kamatát osztották szét pénz vagy könyvek formájában. Nagyszombatban pl. 1675-ben, 1689-ben és 1717-ben biztosan könyvvel jutalmaztak.⁸³ Ez a két díjazási mód általános volt külföldön és Magyarországon egyaránt.

Általánosan elterjedtnek tekinthető a díjazottak nevének kinyomtatása és mellékelése egy-egy színdarab programjához. Így például az 1730. májusában Bécsben előadott Theodovaldus et Guntharius c. darab programja végén osztályonként, azon belül tárgyanként sorolták fel a díjnyerteseket, s azokat, akik közel jutottak az ajándék elnyeréséhez.⁸⁴ Ezeket a valószínűleg a díjátadáskor fel is olvasott névsorokat az Esterházy-féle alapítványhoz kapcsolódóan Nagyszombatban is kinyomtatták, először 1709-ben. Ezt a névsort az 1718-ashoz hasonlóan nem ismerjük, az 1712, 1714, 1719, 1727, 1728, 1730. évi névsor viszont rendelkezésre áll.⁸⁵ Sopronból nincs tudomásunk ilyen nyomtatványról. Az 1727–1728-as nagyszombati névsort 1729-ben az abban az évben előadott Fabius Maximus előadás programjához csatolták. Ebből arra következtethetünk, hogy nem minden évben adták közre a díjazottak nevét Nagyszombatban. Az 1740-es évektől a programok egyszerűsödésével párhuzamosan eltűnik a díjazottak és a díjra esélyesek nevének közlése. A díjnyerési lehetőségen kívül ezek a nyomtatott névsorok is ösztönzően hathattak a diákokra.

Az alapítványi kamatból az egyéb iskolai teljesítményekért Nagyszombatban a retorika, poétika és felsőbb grammatikai osztályok tanulói öt-öt, a középső és alsó grammatikai, valamint az elemi osztályok tanulói négy-négy tárgyból kaphattak jutalmat. Egy tanuló több tárgyból is lehetett díjazott. Ez Bécsben sem volt másként, de ott a fenti osztályokba járók még történelem tárgyból is nyerhettek díjat, az elemistákat viszont Bécsben görög nyelvből nem díjazták.⁸⁶ Nagyszombatban évente összesen 49–56 darab ajándékot osztottak szét. Így ha az évente rendelkezésre álló száz forintot teljesen szétosztották, egy-egy díjnyertes átlagosan mintegy két forint jutalmat kapott. A nyerteseken kívül az esélyesek neveinek számát vizsgálva emelkedő tendenciát vehetünk észre: 1712-ben 111, 1727-ben 177, 1730-ban 139 tanuló nevét közölték.

Ha a díjazottak névsorát összevetjük a színpadi szereplőkkel, megállapíthatjuk, hogy az adott évi színpadi és tantárgyi teljesítményekért járó ajándékokat a következő évben osztották ki. Így például az 1729. évi Fabius Maximus c. dráma szereplői 1730-ban kapták meg a díjakat. A tizenöt név szerint is felsorolt szereplő közül hat kapott díjat vagy jutott közel a díj elnyeréséhez. Közöttük volt az ekkor 15-16 éves Kaprinay István, aki az egyik főszerepet, Quintus Fabius alakította. Kaprinay 1730-

83 1675: Tolvay, 1728. 28–29.; 1689: Tolvay, 1728. 56.; 1717. *Annuae* ..., 63r.

84 Theodovaldus ..., (1730). B1/a–B4/b.

85 1709: *Staud*, I. 1984. 128.; 1718: *Annuae* ..., 70r.; 1712: Fitter, 1712. C3/a–C4/b.; 1714: *Mindszenti*, 1714. 1/a*–2/b*; 1719: *Ambitio* ..., 1719. B3/a–B4/b.; 1727–1728: *Fabius* ..., 1729. 1*/a–4*/b.; 1730: Világi, 1730. D1/a–D2/b.

86 Nagyszombat pl.: *Fabius* ..., 1729. 1*/a–4*/b.; Bécs: Theodovaldus ..., (1730). B1/a–B4/b.

ban mint a retorika osztály tanulója négy tárgyból is közel jutott a díj elnyeréséhez. Az Ersilius, ligur herceget játszó, 16-17 éves Muszka Miklós – aki jezsuita rendtagként ugyancsak jelentős irodalmi tevékenységet fejtett ki – „ex oratione ligata” és „ex praeceptis rhetoricae” két praemiumot kapott, s további két tárgyból került közel a díjhoz.⁸⁷

Az alapítványi előadások sajátosságai

Az Esterházy által létrehozott alapítványokhoz kapcsolódó előadásokat Nagyszombatban és Sopronban is az „actio praemialis”, „dramma solenne”, „ultima actio”, „maior actio” megkülönböztető kifejezésekkel jelölték. Az „actio praemialis” az ajándékosztásra, a „dramma solenne” a fényes külsőségekre, az „ultima actio” az előadások tanév végét lezáró mivoltára, a „maior actio” pedig arra utal, hogy ezt az előadást általában több osztály diákjai közösen adták elő. Így ez az előadás az iskola azévi irodalmi munkáját is reprezentálta.

Az alapítványi előadást általában az iskolai évvárón adták elő. Nagyszombatban az Esterházy életében bemutatott, biztosan az alapítványhoz kötődő 21 előadásból tíznek tudjuk az éven belüli időpontját. Ez – mivel a tanévzáró nem kötődött egy bizonyos naphoz – elég nagy változatosságot mutat.⁸⁸ Az 1713–1772 közötti 45 alapítványi előadás közül 37-nek tudjuk az éven belüli idejét.⁸⁹ Az összesen 47, éven belüli időponttal jelzett alapítványi előadásból Nagyszombatban 34-et (73 százalék) biztosan az évvárón adták elő. A díjosztó előadás Sopronban is az iskolai évváróhoz

87 *Világi*, 1730. D1/a–D1/b.

88 Kettőt az iskolai év végén mutattak be, a többi pedig olyan időpontban, melyről nem lehet tudni, hogy évváró volt-e (június, július 31., augusztus 2., szeptember, az őszi végén, december 15., farsang végén).

89 Ez 24 alkalommal időpont jelzése nélkül az évváró, további 8 időpont jelzésével az évváró (szeptember, szeptember 3., szeptember 5., szeptember 6., szeptember 8., augusztus, december 3.), öt esetben pedig csak az időpont (szeptember, augusztus 8., május 1., június, július 15.) ismert.

kapcsolódott: az összesen 30 dátumos előadásból 27 biztosan a tanévzáróhoz kötődött.⁹⁰

Nagyszombatban az alapítvány 98 éves működése alatt összesen 66 biztosan alapítványi előadást mutattak be.⁹¹ Ugyanebből az időszakból Staud Géza összesen 341 előadásról tudósít, tehát az alapítványi előadások az összes előadás 19 százalékát jelentették. Ez az arány Sopronban, ahol 96 év alatt összesen 240 előadást mutattak be, s ebből 44 volt alapítványi, csaknem ugyanilyen, 18 százalékos.⁹²

Ha szemügyre vesszük, hogy az alapítványi előadások tematikája mennyiben tér el a többi előadásétól, azaz megkérdezzük, vajon a mecénás személye befolyásolta-e a darabok témaválasztását, a következőt válaszolhatjuk. Az alapítványi előadások témái sem Nagyszombatban, sem Sopronban nem utalnak arra, hogy a mecénás személyét figyelembe vették volna. Ha összevetjük egymással az egy évben tartott különböző előadások témáit, megfigyelhetjük, hogy az alapítványi előadást témája nem különíti el a többitől.⁹³ Az alapítványi előadásokban viszonylag sokszor szerepel a királyhű, keresztény hitet és erényeket, valamint a hazát védő herceg és főúr alakja. De ez egyben az egész jezsuita színjátszásnak is egyik tartalmi sajátossága. Megkülönböztető vonás, hogy a mecénás Esterházy Pálról csak az alapítványi előadások prologusában, illetve epilógusában emlékeztek meg.

Az alapítványi előadások szerzőit vizsgálva az ismert szerzőjű darabok aránya nem különbözik a többi ismert szerzőjű iskolai darab arányától. Nagyszombatban a 66 alapítványi előadásból mindössze hétnek ismerjük a szerzőjét, Sopronban egyét sem. A nagyszombati darabok szerzői jezsuita rendtagok voltak. Székely István az 1697-ben előadott *Abagarus c.* darabot 1695–1697 között mint nagyszombati tanár

90 Itt Esterházy Pál életében a 25 alapítványi előadásból tizenkettőnek tudjuk az éven belüli időpontját, s ez tizenegyszer július 31-e, Szt. Ignác napja, a tanévzáró volt, egyszer pedig közelebbi jelzés nélkül május hónap. Az 1713–1772 közötti biztosan alapítványi 19 előadásból egynek ismeretlen az időpontja, tizenhárom dátum nélkül évről, három időponttal jelezve évről (ősz, szeptember 6., szeptember 7.), egyet pedig az évről tényének említése nélkül szeptember 7-én mutattak be.

91 A 66 előadásból Staud Géza forrásfeltárása háromat nem vett számba. 1675. ismeretlen című előadás: *Acta ...*, II. 248.; *Kazy*, 1737. 142.; 1693. *Coriolanus Maternis Veturiae precibus cedens ...*: *Acta ...*, III. 126–127.; 1700. ismeretlen című előadás: *Acta ...*, III. 238.

92 A 44 alapítványi előadásból egy hiányzik Staud Géza gyűjtéséből. 1694. ismeretlen című előadás: *Historia ... Soproniensis*, I. 444.

93 Korábban említettük, hogy az 1715-ös nagyszombati Joas előadás annak az 1647-es Joasnak lehetett a felújítása, melyben Esterházy Pál volt a főszereplő. Ez azonban csak akkor jelentené a mecénás személyének figyelembevételét, ha több, hasonló adatsor is felbukkant volna. Az 1727-ben színrevitt, Esterházy Györgyről szóló alapítványi előadást nem állíthatjuk a fenti megfigyelés mellé, mivel ugyanabban az évben Esterházy Imréről is előadtak egy másik darabot. Vö. Staud, I. 1984. 157–158. A példákat és az ellenpéldákat folytathatnánk tovább Sopronból is.

és a Mária-kongregáció előljárója készítette.⁹⁴ Fitter Ádám (1712: Carolus I.), Mindszenti Imre (1714: Alexius), Jób Gábor (1727: Georgius Estoras) darabjuk megírása idején szintén nagyszombati tanárok voltak. A további három jezsuita, Világi István (1730: Arsinoe), Bartakovics József (1749: Moyses) és a magát M. A. monogrammal (1750: Catilina) jelző jezsuita szerző is tekintettel lehetett a diák előadókra.⁹⁵

A színdarabok nyomtatott szövegeknyveit és programjait vizsgálva szembeűnik, hogy a nagyszombati alapítványi előadásokhoz a többi előadáshoz viszonyítva nagyobb számú nyomtatvány kapcsolódik. Ennek oka az, hogy 1709-től gyakorlatilag rendszeres a programok kinyomtatása. Ezeket minden valószínűség szerint a díjazottak névsorával együtt az alapítvány terhére, Esterházy Pálnak ajánlva jelentették meg. Az 1709–1772 közötti 48 alapítványi előadásból háromnak a nyomtatott szövegeknyve és programja, kettőnek a nyomtatott szövegeknyve, további tizenötnek pedig a nyomtatott programja hozzáférhető.⁹⁶ Két előadás programját a források szerint biztosan kinyomatták,⁹⁷ négy további alapítványi darab szövege kéziratból ismert. Így a 48-ból összesen 26 különböző előadás tartalmáról tudunk bővebbet (54 százalék), ami a jezsuita iskoladrámával kapcsolatos nyomtatványokat tekintve magas aránynak számít. Ennek a 18 programnak külön értéke, hogy szövegük javarészt több nyelvű. Nyolc darab magyar nyelvű programja is rendelkezésre áll.⁹⁸

A nagyszombati alapítványi nyomtatványok közül kettőnek további érdekessége is van. 1749. július 15-én Bartakovics József Moysesét vitték színre „drama maius”-ként.⁹⁹ Az ugyanezen évben Nagyszombatban kinyomtatott szövegeknyv címlapelőzőkét⁹⁹ a magyar megrendelésre is dolgozó Franz Leopold Schmitner készítette. A rézmetszeten a baljával kősziklára mutató, jobbában botot fogó Mózes, a háttérben a Vörös-tengeren átvonuló nép látható. (4. kép) A darab főszereplője, a Mózes alakító másodéves teológus hallgató, Máchán János olyan alakban is színpadra léphetett, mint azt a metszeten látjuk. A szakirodalom által eddig figyelmen kívül hagyott, 1765-ös ismeretlen szerzőjű Amsaces előadás egylevelés programján két rézmetszet található.¹⁰⁰ (5. kép) A fejlécként elhelyezett metszet bal oldalán a törökön győzelmeskedő hadisten, Mars alakja. Ez a 3. aktus 10. jelenetéből a triumfust mutathatja be. A metszet jobb oldalán a főhős áll, kezében egy levágott török fejet tart hájánál fogva. Mögötte hadi eseményeket, várostromot megjelenítő tájkép. (6. kép) Az argumentum A betűjét egy kisméretű rézlapon mintázták meg. Az A betű két szára mellett egy magyar és egy török katona áll, egyik kezükben kardot, a másikban stilizált magyar, illetve török címet tartanak. (7. kép) A két metszet készítőjét nem is-

94 Székely, 1697.; Lukács, III. 1988. 1653.

95 Fitter, 1712.; Mindszenti, 1714.; Job, 1727.; Világi, 1730.; Bartakovics, 1749.; M. A., (1750).

96 Egy nyomtatott program elkerülte a kutatás figyelmét: Amsaces ..., 1765.

97 1709. Andronicus: Staud, I. 1984. 128.; 1718. Casimirus: Annuae ..., 70r.

98 Fitter, 1712.; Mindszenti, 1714.; Rarum ..., 1717.; Ambitio ..., 1719.; Hymenaeus ..., 1725.; Világi, 1730.; Theodosius, 1737.; Bartakovics, 1749.

99 Bartakovics, Moyses, 1749.

100 Amsaces ..., 1765.

merjük. Mindkettő ehhez a programhoz készülhetett, s nem lehetetlen, hogy az előadás egy jelenetét, illetve a díszletet ábrázolja.

Az alapítványi előadásoknál a források általában bővebben tudósítanak arról, hogy milyen közönség előtt, milyen sikerrel adták elő a darabot. Ezek a feljegyzések Esterházy életében rendszeresek, bizonyára azért, mert ő és vele együtt más előkelők is megnézték a színjátékokat. 1677-ben a soproni historia domus szerint nemcsak a város lakói, hanem más előkelő urak is felüdültek az iskolai előadáson. Ehhez a nézőközönséghez tartozott a kalocsai érsek és Esterházy Pál is. 1681-ben az újonnan választott nádor és mecénás társaságában többek között az esztergomi érsek volt jelen az előadáson. 1682-ben, amikor az előadás főszereplője Esterházy Pál fia, Mihály volt, a nádoron kívül Draskovich Miklós országbíró, Csáky István, Koháry Imre és Berényi Tamás főurak is a nézők között voltak. Ez az előadás a rendház történetírója szerint Esterházy Pálnak, a többi előkelő úrnak és minden nézőnek nagyon tetszett. 1688-ban hallunk először arról, hogy Esterházy családjával és más előkelőkkel (egyháziakkal, a megyei nemességgel) a Szt. Ignác napot és a színi előadást jelenlétével megtisztelte (condecoravit). Az egyháziak és a Sopron megyei nemesek ettől kezdve rendszeres látogatói az évi alapítványi díszelőadásnak. Esterházy 1694-ben az ország 11 előkelőjével együtt először az ünnepi istentiszteleten vett részt, majd a jezsuitáknál ebédeltek, és ezután megnézték a színdarabot. 1695-ben a nádor feleségével, udvarával, és további 27 báróval, Sopron és Vas vármegye hivatalviselőivel nézte meg a Lupoldus c. előadást. 1696-ban a nézőközönségre vonatkozó szokásos leíráshoz azt is hozzáfűzi a forrás, hogy a megyei nemességhez tartozó nők is megnézték a színdarabot, ami ekkor „valde placuit”. Amikor 1698-ban az Esterházy házaspár bécsi tartózkodása miatt nem tudott részt venni a soproni díjostó előadáson, a hercegné levélben mentette ki magukat. Ezen az előadáson Esterházy Mihály és felesége volt a díszvendég a számos katolikus és protestáns nemesi néző között.

1702 után nincs adat arra, hogy Esterházy Pál Sopronban iskolai színjáték nézője lett volna. Halála után nemcsak a soproni alapítványi előadásokról szóló tudósítások, hanem a nézőkre vonatkozó feljegyzések is megritkúlnak. 1729-ben a tetszést aratott öt órás előadáson Esterházy herceg családtagokkal együtt vett részt, 1751-ben pedig az özvegy Octavia hercegné, Esterházy Pál menyé udvartartásával együtt gyönyörködött Miklós unokája színi szereplésében Sopronban.¹⁰¹ Ezekre az előadásokra már csak a várható előkelő díszvendégek miatt is különös gonddal készülhettek a szereplők.

Nagyszombatban ritkábbak és rövidebbek a feljegyzések a nézőközönségről, jöllehet Esterházy esetenként itt is megnézte az alapítványi előadásokat. 1683. júniusában a török elleni keresztény szövetségről szóló aktuális darabot tekintette meg. Tíz évvel később az általa átépített nagyobb színház első, Coriolanus előadásán vett részt több nemessel együtt. Halála után 1713-ban és 1714-ben Keresz-

101 1677: Historia ... Soproniensis, I. 304.; 1681: Uott I. 334.; 1682: Uott I. 344.; 1688: Uott I. 403.; 1694: Uott I. 444.; 1695: Uott II. 5r-v.; 1696: Uott II. 10r.; 1698: Uott II. 23r-v.; 1729: Uott II. 126r.; 1751: Uott II. 207r.

tély Ágost esztergomi érsek és több más előkelő nézte meg az előadást. 1725-ben hét előkelő díszvendég ült a nézőtéren. 1730-ban Világhi István Arsinoe c. darabjának előadásán, mely közel hét órán át tartott, magyar mágnások voltak jelen, akik közül – mint a krónikaíró megjegyzi – senki sem távozott a befejezés előtt. Az ugyancsak hosszú, mintegy öt órás Theodosius Junior c. darabot az 1737-es évzárón megtekintette az esztergomi érsek, valamint Pálffy János és több pozsonyi mágnás is.¹⁰² A közönségre vonatkozó feljegyzések tanúsítják, hogy az alapítványi előadások valóban ünnepi alkalmat jelentettek, s az élmény és a látvány lekötötte a nézők figyelmét.

Esterházy Pál irodalompartoló tevékenységének azt a részét kívántuk bemutatni, ami – korabeli szóhasználattal élve – „nem kevésbé előmozdította” az iskolai színjátszást.¹⁰³ Az ajándékok reményében előadott ünnepi játékokkal¹⁰⁴ és a tanévben a jobb tanulmányi eredményekre való törekvéssel megvalósult Esterházy elgondolása, a diákok tanulmányi színvonalának emelése, irodalmi teljesítményének fokozása. Így nemcsak a színpadon, de a mindennapi iskolai életben is „Pallas öregbíti a győzedelmes pompát”.¹⁰⁵ Később ezek közül a jutalmakért versengő diákok és diák színjátszók közül került ki a 18. századi magyar tudományos és irodalmi élet több jelentős személyisége.¹⁰⁶ A példán a jezsuita iskolai színjáték több fontos összetevőjét, a mecénás-spectator-actor-lector szerepek kapcsolatát és kölcsönhatását, valamint az alapítványok, ajánlások és társadalmi kapcsolatok összefonódását is tanulmányozhattuk.¹⁰⁷

102 1683: Acta ..., II. 326.; 1693: Acta ..., III. 126–127.; 1713: Annuae ..., 19v., 1714: Annuae ..., 29r.; 1725: Annuae ..., 123r.; 1730: Annuae ..., 181r.; 1737: Annuae ..., 226v.

103 Vö. 1685: Acta ..., III. 18. „... non parum promovit ...”

104 Vö. 1695: Acta ..., III. 165. „... pro praemiis ... Pauli Esterhazy solennem praeibit actionem ...”

105 Rupp, 1892. 107.

106 Kaprinay István, Muszka Miklós: Világhi, 1730. D1/a–b.; Kereskényi Ádám: Fabius ..., 1729. 3*/a.; Péterffy Károly: Mindszenti, 1714. 2*/a.; Orosz Ferenc: Fitter, 1712. C4/a.

107 Vö. Hess, 1976.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

- Acta Jesuitarum in Hungaria.**
1599–1710. (Historia domus Tyrnaviensis) Tom. I–III. BEKK. Mf. Me. 84.
- Ambitio vindicata. Sive Stilico ...**
1719. Tyrnaviae.
- Amsaces acta ...**
1765. Tyrnaviae.
- ANGYAL, Andreas**
1939a. Fürst Paul Eszterházy (1635–1713). Südostdeutsche Forschungen. 4. 339–370.
- ANGYAL Endre**
1939b. Sopron barokk színháztörténetéből. Soproni Szemle. 144–153.
- Annuae Collegii Tyrnaviensis Soc. Jesu, 1711–1765.** BEKK Ab 123
- Authentische Relation ...**
1725. Pressburg.
- BÁRDOS Kornél**
1984. Sopron zenéje a 16–18. században. Bp.
- BÁRDÓS Kornél**
1989. Castor és Pollux: zenés iskoladráma a 18. század közepéről. In: Iskola-
dráma és folklór. Debrecen, 87–91.
- BARTAKOVICS, Josephus**
1749. Moyses acta ab academicis ... Tyrnaviae.
- BARTAKOVICS, Josephus**
1749. Moyses nuper acta ... Tyrnaviae.
- Collegium Soproniense. MOL Acta Jesuitica E 152. 63. d.**
- Collegium Soproniense. (A helyi oktatásügy iratai) 1636–1766. MOL Acta Jesuitica E. 152. B. Irregistrata 219. d. 9. t.**
- Collegium Tyrnaviense. Fundationalia. MOL Acta Jesuitica E 152. A. Registrata 177. k.**
- Constantinus Porhyro-genitus. Jeles játék ...**
1754. Kassa.
- CSATKAI Endre**
1936. Soproni iskolai színjátékok a 17–18. században. A színpad. 2. 265–270.

- (Dietschamer, Gabriel)
 1649. Patrona Hungariae in coelos Assumpta sub schemate Victricis, Triumphatricis Judith ... in ... Collegio Tyrnaviae tragicomicè Repraesentata. Tyrnaviae.
- Esterházy Pál iskolai jegyzetei. MOL Esterházy-család levéltára P 125. Pál nádor iratai 57. cs. 11931–11963.
- Esterházy Pál naplója. MOL Esterházy-család levéltára P 125. Pál nádor iratai 53. cs. 11885.
- Fabius Maximus Cunctator. Drama...
 1729. Tyrnaviae.
- FITTER, Adamus
 1712. Carolus I. ... Tyrnaviae.
- GALAVICS Géza
 1986. Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet. Bp.
 1988. A mecénás Esterházy Pál. Művészettörténeti Értesítő. 37. 136–161.
- HARICH, Johann
 1959. Esterházy-Musikgeschichte im Spiegel der zeitgenössischen Textbücher. Eisenstadt.
- HERMANN Egyed-ARTNER Edgár
 1938. A hittudományi kar története. 1635–1935. Bp.
- HESS, Günter
 1976. Spectator – Lector – Actor. Zum Publikum von Jacob Bidermanns Cenodoxus. Mit Materialien zum literarischen und sozialgeschichtlichen Kontext der Handschriften, von Ursula Hess. Internationales Archiv für Sozialgeschichte der deutschen Literatur. 1. 30–106.
- Historia Collegii Pisoniensis. 1622–1635. BEKK Ab 97
- Historia Collegii Soproniensis. 1636–1773. Tom. I–III. OSzK K FM I. 34. t. 1259–1261.
- Hungaria tertio Christiana, seu Bela Rex...
 1708. Tyrnaviae.
- Hymenaeus fraude proditus ... in Jarmerico rege, et Svanhilda regina Daniae...
 1725. Tyrnaviae.
- JABLONKAY Gábor
 1927. Az iskoladrámák a jezsuiták iskoláiban. Kalocsa.
- Joas. Acta Tyrnaviae a media grammatices classe...
 (1760.) Tyrnaviae.
- JOB, Gabriel
 1727. Fides in regem et patriam seu: Georgius de Esztoras ad Nicopolim gloriosa morte sublatus. Tyrnaviae.
- JUHAROS Ferenc
 1933. A magyarországi jezsuita iskoladrámák története. Szeged.

- KAZY, Franciscus**
 1737. *Historia Universitatis Tyrnaviensis Societatis Jesu... ad annum ...*
 1735. Tyrnaviae.
- KONTOR, Stephanus**
 1713. *Encomium ad solennes exequias ... Principis Pauli Estoras de Galantha ... Tyrnaviae.*
- LUKÁCS, Ladislaus**
 1988. *Catalogus generalis seu nomenclator ... (1551–1773). Pars. III. R–Z. Romae.*
- M. A.: Catilina vel Roma servata. (1750.) OSZK K Quart. Lat. 2565/coll. 7. 38r–49r.**
- MERÉNYI Lajos–BUBICS Zsigmond**
 1895. *Herczeg Esterházy Pál nádor. 1635–1713. Bp.*
- MINDSZENTI, Emericus**
 1714. *Fraternae in fratrem impietatis ultio. In Alexio ... adumbrata ... Tyrnaviae.*
- NAGY Sándor**
 1883. *Hazai tanodai drámák a Nemzeti Múzeum könyvtárában. Magyar Könyvszemle. 309–335.*
- PETRIK Géza**
 1890–1891. *Magyarország bibliographiája. II–III. Bp.*
- Poena talionis ... seu Theobaldus et Guntarius ...**
 1694. Graecy.
- PUKÁNSZKY Béla**
 1926. *A magyarországi német irodalom története. Bp.*
- Rarum Charitatis. ...**
 1717. Tyrnaviae.
- RUPP Kornél**
 1892. *Némajáték 1695-ből. Irodalomtörténeti Közlemények. 2. 101–107.*
- SCHMELLER-KITT, Adelheid**
 1980². *Die Kunstdenkmäler Österreichs. Burgenland. Wien.*
- SCHWARTZ von Megyes, Robert**
 1935. *Die Geschichte des Kollegs der Gesellschaft Jesu in der königlichen Freistadt Sopron (Ödenburg) 1636–1773. Veszprém.*
- SEMMELWEIS, Karl**
 1961. *Die gedruckten Werke des Palatines Paul Esterházy. Burgenländische Heimatblätter. 23. 32–42.*
- STAUD Géza**
 1984–1988. *A magyarországi jezsuita iskola színjátékok forrásai 1561–1773. I–II–III. Bp.*
- STAUD Géza**
 1977a. *Iskolai színjátékok Sopronban (1615–1776). Soproni Szemle. 31. 11–33.*

- STAUD Géza
1977b. Les décors du théâtre des Jésuits à Sopron (Hongrie).
Archivum Historicum Societatis Jesu. 46. 277-298.
- Svehla. Tragoedia.
1731. (Tyrnaviae.)
- SZÉKELY, Stephanus
1697. Triumphus Innocentiae seu Abagarus ... Tyrnaviae.
- TAKÁCS József
1937. A jezsuita iskoladráma (1581-1773.). Bp.
Theodosius Junior...
1737. Tyrnaviae.
- Theodovaldus et Guntharius tragoedia.
(1730.) Viennae.
- TOLVAY, Emericus
1725. Ortus et progressus almae archiepiscopalis S. J. Universitatis Tyrnavien-
sis a primis illius initiis ad annum usque 1660. Tyrnaviae.
- TOLVAY, Emericus
1728. Progressus almae archi-episcopalis Societatis Jesu Universitatis Tyrnavi-
ensis ab anno 1661 usque 1700. Tyrnaviae.
- TÜSKÉS Gábor-KNAPP Éva
1990. Österreichisch-ungarische interethnische Verbindungen im Spiegel des
barockzeitlichen Wallfahrtswesens. Bayerisches Jahrbuch für Volkskun-
de. 1-42.
- Utriusque sortis exemplar. Sive Junius Brutus ... Honori ... Domini Stephani Zi-
danics Incltyti Comitatus Mossoniensis Tabulae Judicariae Assessoris ...
Ab ... Ingenua Collegii Nitriensis Mattyasovszkiani, ad S. Ladisl. Scho-
larum Piarum Adolescentia.
(1730.) Posonii.
- Übelpacher, Hieronymus
1712. Drachma perdita ... Wienn.
- VARGYASSI András
1713. Sol mysticus ... Nagyszombat.
- Verae fidei propugnaculum Zela.
1722. Tyrnaviae.
- VILÁGHI, Stephanus
1730. Arsinoe tragoedia ... Tyrnaviae.

RÖVIDÍTÉSEK

- BEK** Budapest, Egyetemi Könyvtár
BEKK Budapest, Egyetemi Könyvtár, Kézirattár
MOL Magyar Országos Levéltár
OSzK K Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár

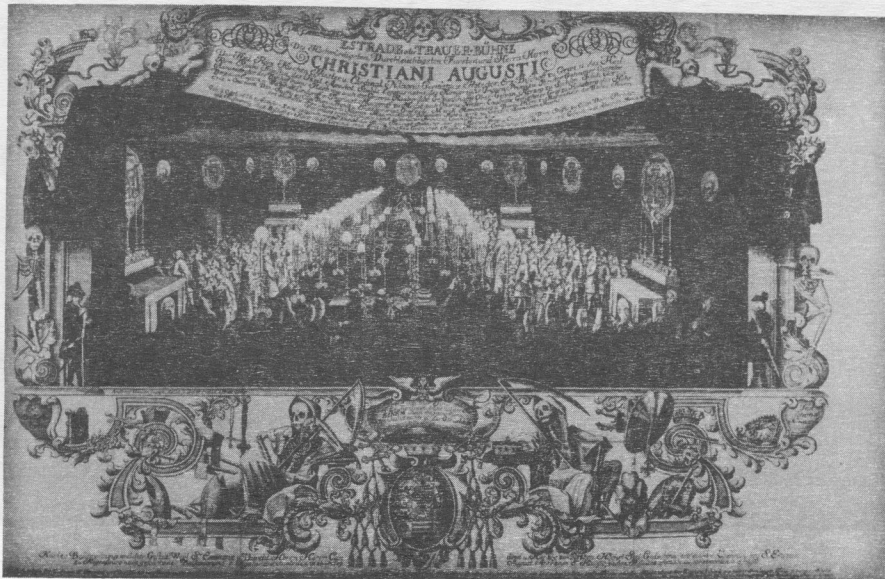
1. kép

Johann Ulrich Biberger:
blémák Esterházy Pál castrum dolorisáról, 1713,
zzotinto, 285x180 mm, Kontor, 1713. a D1/b és
D2/a lapok közé kötve.

2. kép

Ferdinandus Nolthaeus castrum dolorisa, 1712,
rézmetszet, 490x286 mm. Übelpacher 1712.
címlapelőzők

3. kép

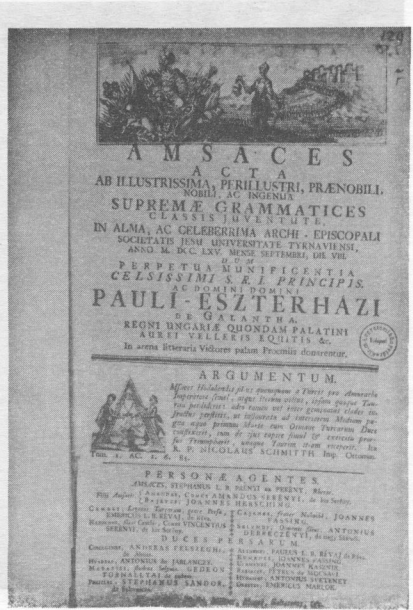
Andreas Geyer: Keresztély Ágost castrum dolorisa, 1725,
rézmetszet, 327x470 mm, Authentische, 1725. a B2/b és C1/a lapok közé kötve

4. kép

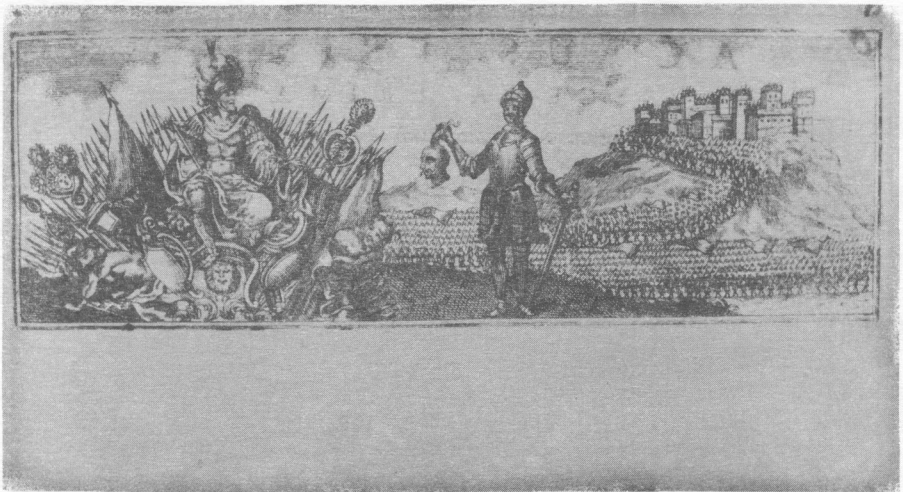
Frantz Leopold Schmitner: Mózes, 1749,
 rézmetszet, 149x91 mm, Bartakovics, 1749.
 címlapelőzők

5. kép

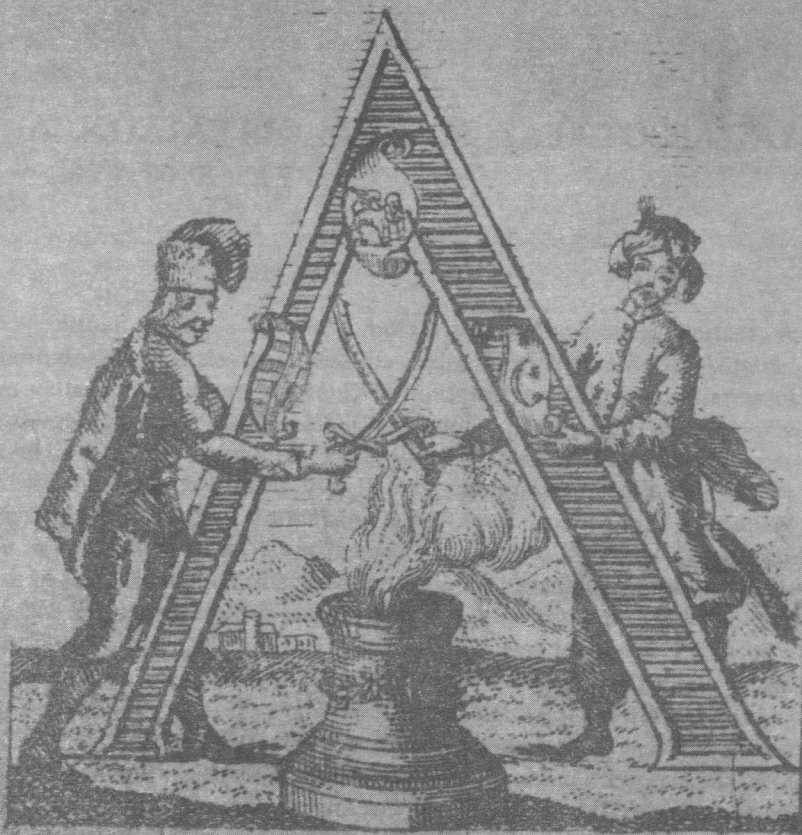
Amsaces, 1765.

A program 1. oldala.

6. kép

Győzelmes Mars a főhóssel, 1765,
 rézmetszet, 53x149 mm, Amsaces, 1765. 1. oldal

Tom. I. AC. I. 6.

P E I

4. Dornó Béla: A drámairól kísérlet Magyarországon - XVII-XVIII században. Pécs, 1932. 94.

7. kép

Az A iniciálé két katonával, 1765,
rézmetszet, 45x44 mm, Amsaces, 1765. 1. oldal